

Kadın İstihdamının Artırılmasında Mikro Kredi Uygulamasının Etkisi: Tokat İli Örneği

Elif Özlem AŞKIN*
Serap BARIŞ**

Özet: Türkiye’de kadınların, işgücüne ve istihdama katılım oranları oldukça düşüktür. Kadınlar, işgücüne ve istihdama sınırlı katılım olanağını bulmakta, istihdamda belli mesleklerde yoğunlaşmakta, düşük statülü ve düşük ücretli işlerde çalışmaktadır. Bu durumun çeşitli sosyo-demografik (eğitim), sosyo-kültürel (toplumsal cinsiyet temelli işbölümü ve ataerkillikten kaynağını alan kültürel değerler) ve ekonomik (yapısal uyum programları) nedenleri vardır. Bu faktörlerin etkisi ile kadınların işgücü piyasasına katılımı ve çalışma koşulları şekillenmektedir. İlk kez Bangladeş’te uygulanmaya başlayan mikro kredi, hem dünya genelinde hem de Türkiye’de kadınları istihdama dahil etmede önemli bir yöntem olarak görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, kredinin kadın istihdamını artırmada etkili olup olmadığını Tokat ili özelinde incelemek ve ortaya koymaktır. Bu amaçla, Tokat’ta mikro kredi kullanıcısı 225 kadınla, 18 Kasım 2014-8 Ocak 2015 tarihleri arasında yüz yüze görüşme yöntemiyle anket çalışması yapılmıştır. Araştırmada mikro kredinin kadınlar tarafından iş kurmak ya da iş geliştirmek amaçlı değil, çoğunlukla ailelerinin tüketim ve acil ihtiyaçları için kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, kredi sağlayarak yoksul durumdaki kadınların gelir getirici işlere sahip olabilmeleri ve bu yolla istihdama katılımlarının sağlanmasını hedefleyen mikro kredinin Tokat uygulamasında, bu amacı gerçekleştirmede etkin bir yöntem olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Kadınların istihdama sınırlı katılımı ve erkeklere göre ikincil konumunu yaratan sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin tüm olumsuz etkilerini özünde taşıyan mikro kredi uygulaması; kadınların istihdama katılmasında, onların ev içi iş yüklerine ek bir de parasal borç yükünü artırmakta, sosyal güvencesiz, düşük gelirli işlerin yapıldığı korunmasız istihdamdaki yerlerini pekiştirmektedir. Bu haliyle mikro kredi uygulamasının kadın

* ¹ Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

istihdamının niceliği ve niteliğini artırma yönünde katkı yaptığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın İstihdamı, Mikro Kredi, Tokat.

The Effect of Micro Credit Implementation on The Increase of Women's Employment: The Case of Tokat Province

Abstract: The rates of participation of women in workforce and employment is quite low. Women have a limited participation opportunity in workforce and employment, are focused on some specific jobs and work at low-status jobs for low wages. There are various reasons socio-demographic (education), socio-cultural (gender-based division of labor and cultural assets with patriarchal root) and economical (structural adjustment programmes) for this situation. These factors shape the participation of women in labor market and working conditions. Microcredit, which was utilized in Bangladesh for the first time in the world, is seen as an important method to incorporate women in employment both throughout the world and in Turkey. The aim of this study is to analyze in specifically in Tokat province and find out whether the credit is effective on increasing women's employment 225 women who are users of micro-credit in Tokat were included in a face-to-face survey between 18th of November 2014-8th of January 2015 to this end. It was found out that women use micro-credit for their family's consumption and urgent needs not for starting or developing a business. Findings of the study show credit is not an effective method for this purpose of giving poor women wage-earning employment by providing this credit and incorporating women in employment in Tokat province. Micro-credit method which has women's restricted participation in employment and all negative effects of demographic, socio-cultural and socio-economical factors causing their secondary status compared to men in its nature cause women to have an extra economical burden beside their domestic work burden and a more fixed employment under unsafe conditions without social security and with low wage. Under these conditions it is not possible to say that micro-credit method contribute to increasing both quality and quantity of women's employment.

Keywords: Women employment, Micro Credit, Tokat.

Giriş

Türkiye'de kadınların, işgücüne ve istihdama katılım oranları düşük; işsizlik oranları çok yüksektir. İstihdamda bulunan kadınlar ise büyük oranda belli sektörlerde,

düşük ücretli ve statülü, sosyal güvencesiz işlerde çalışmaktadır. Bu durumun çeşitli sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik nedenleri vardır. Sosyo-demografik faktörlerden biri olan eğitim, kadınların işgücü piyasasına katılımında ve kadınların istihdamdaki konumunda belirleyici olmaktadır. Eğitim düzeyinin yüksekliği, kadınların yüksek statülü ve yüksek ücretli işlere ulaşmasını sağlamaktadır. Bunun aksine eğitim düzeyinin yetersizliği durumunda ise kadınlar işgücü piyasasına ya katılamamakta ya da düşük eğitim düzeyleri ile işgücü piyasasında düşük ücretli, düşük statülü, kayıt dışı işlerde yoğunlaşmaktadırlar (Bulutay, 2002: 21).

Ataerkil kültürel değerlerin biçimlendirdiği toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, kadını öncelikle ev kadınlığı ve annelik görevlerinden sorumlu tutmaktadır. Evin geçimini sağlama görevini ise, erkeğin sorumluluğuna bırakmaktadır. Bu durum, erkekler için gelir getirici bir işte çalışmayı öncelikli bir yükümlülük haline getirmektedir. Annelik ve ev kadınlığı görevlerinin doğal bir uzantısı sayılan karşılıksız ve görünmez ev içi emek kullanımları, kadınların, çocukluktan itibaren, eğitim fırsatlarından yararlanmalarında, gelir getirici çalışma biçimlerine katılımlarında, meslek sahibi olmalarında, erkeklere göre eşitsiz bir konuma düşmelerine yol açmaktadır. Türkiye’de kadınların büyük çoğunluğunun işgücü piyasasına katılımı, kendi tercihlerine ve seçimine göre değil, daha çok kocanın, babanın, ağabeyin, erkek akrabaların ahlâk anlayışına ve kültürel değerlerine göre olmaktadır (Toksöz, 2004; Özyeğin, 2005). Ayrıca ev işleri ve çocuk bakımı, erkeklerin evde kadından hizmet beklemesi de kadının işgücü piyasasına katılımında belirleyici olmaktadır (Eyüboğlu vd., 2000: 149). Bütün bu sosyo-kültürel faktörler, kadının işgücü piyasasına katılımını sınırlamaktadır.

1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de uygulanmaya başlayan yapısal uyum programları, ihracata dayalı sanayileşme; özelleştirme; kamunun küçültülerek ve müdahale gücünün zayıflatılarak, kamu hizmetlerinin tasfiyesi; sosyal harcamaların kısılması; serbest piyasa egemenliğini sağlamak için sınırlamaların kaldırılması; rekabet edebilmek için işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve emeğin örgütlenme gücünün zayıflatılmasını öngörmektedir. Yapısal uyum programları kapsamında uygulanan tarım politikaları -tarımsal ürünlere kota getirilmesi, kamunun tarımsal destekleri kaldırması vb. ise, tarımsal nüfusu azaltma hedefi taşımaktadır. Uygulanan bu politikalar sonucunda gelirleri azalan ve yoksullaşan kırsaldaki insanlar, kentlere göç etmektedir. Göç ile kente gelen kadınlar, ya ev kadını olarak işgücü piyasası dışında kalmakta ya da kentsel işgücü piyasasındaki formel sektördeki işlerin azlığı nedeniyle kayıt dışı işlerde çalışmaya başlamaktadır. Özelleştirme uygulamaları da, kadınlar açısından iş kayıplarını ve istihdam daralmasını beraberinde getirmektedir. Uygulanan programın olumsuz sonuçları işsizlik ve yoksulluk olarak ortaya çıkmaktadır (Ecevit, 1998; Metin, 2013).

Kadın yoksulluğu ve işsizliğini azaltmak amacıyla ilk kez 1983 yılında Bangladeş’te Prof. Dr. Muhammed Yunus tarafından Grameen Bankası’nın kurulması ile başlayan mikro kredi uygulaması, Dünya Bankası başta olmak üzere uluslar arası kuruluşların da yardımıyla popüler bir uygulama olarak ön plana

çıkartılmıştır. Öyle ki, 2005 yılı Birleşmiş Milletler (BM) tarafından “Uluslararası Mikro Kredi Yılı” ilan edilmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de mikro kredi uygulaması yoksullukla mücadele (Buğra, 2007: 2) ve kadınları istihdama dahil etmede önemli bir yöntem olarak görülmektedir. Ülkemizde 2003’den beri Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) tarafından Türkiye Grameen Mikro Kredi Programı (TGMP) yürütülmektedir. Uygulama alanları artarak devam eden mikro kredilerin amacı; yoksul kadınların kredi kullanabilmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırmak, bu kişilerin kredi alabilmesini kolaylaştırmak, bunların sermaye sahibi olmaları yoluyla yeni bir iş kurmalarını ya da devam eden işlerini geliştirebilmesini sağlamaktır. Bu şekilde yoksul durumdaki kadınların gelir getirici işlere sahip olabilmesi ve bu yolla istihdama katılımlarının sağlanması hedeflenmektedir. 2003 yılında Diyarbakır’da 2 şubeye işe başlayan TGMP, 2014 yılı Kasım ayı itibarıyla 68 ilde toplam 109 şubeye ulaşarak, Türkiye genelinde yaygınlaşmıştır (www.tgmp.net). 1980’lerden bu yana yaşanan küreselleşme sürecinde, Türkiye’de uygulanan ekonomik politikaların sosyo-kültürel ve sosyo-demografik faktörlerle birlikte kadın istihdamına etkilerinin düşük işgücüne katılım ve istihdam, düşük ücretli, kayıt dışı işlerde çalışma, yüksek işsizlik şeklinde olduğu bu ortamda, ilk kez Bangladeş’te uygulanmaya başlayan mikro kredi projesi, Türkiye’de de yoksullukla mücadele ve kadınları istihdama dahil etmede etkin bir yöntem olarak görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, mikro kredi uygulamasının kadın istihdamını artırma söylemini ele alarak, kredinin kadın istihdamını artırmada etkili olup olmadığını analiz etmeye çalışmaktır. Bu bağlamda çalışma, kadın istihdamını artırmayı hedefleyen mikro kredi uygulamasının hedeflerine ulaşıp ulaşmadığının incelenmesi açısından önemlidir. Bu alandaki bilgi birikimine katkı sağlayacak olan çalışma, Tokat ilinde konuyla ilgili yapılan ilk çalışmadır. Çalışmada teorik çerçeve sonrasında, alan araştırması kapsamında TGMP’den mikro kredi kullanan 225 kadınla yapılan anket ve analiz sonuçları sunulmaktadır.

Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu

Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına katılımı ve istihdam oranları çok düşük seviyelerdedir.² Özellikle 1980’lerden günümüze kadar olan süreçte, kadınların işgücüne katılım oranları beklenenin aksine sürekli düşük olma eğilimindedir. Kadınların 1988 yılında Türkiye genelinde %34,3 olan işgücüne katılım oranı, Kasım 2014’de %30,5’e düşmüştür. Erkeklerde ise aynı oran yıllar itibarıyla sırasıyla %81,2 ve %71’dir. Kadınların işgücüne katılma oranının düşmesinin gerisinde yatan

² Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) ile üyelik müzakerelerinin sürdürdüğü süreçte, kadınların işgücü piyasasına katılımındaki aksaklıklar önemli bir sorun alanı olarak görülmektedir. AB üyesi ülkelerin işgücü piyasalarındaki en çarpıcı gelişme, kadınların işgücü piyasasına katılımında görülen yüksekliktir. AB genelinde (27 ülke için) kadınların işgücüne katılım oranları %62,5’dir (EUROSTAT, 2014).

önemli bir neden kırdan kente göç ve tarım sektörünün küçülmesidir (Ecevit, 2008). Kırsal alanda tarımsal üretimde yoğunlaşan kadın işgücünün köyden kente göçü, tarımdaki istihdamı azalmaktadır³.

Kadınların eğitim düzeyindeki yükselme ile birlikte, işgücüne katılım oranlarında artış olduğu gözlenmektedir. 2014 yılı Kasım ayı verilerine göre, Türkiye genelinde kadınların işgücüne katılım oranları, okur-yazar olmayanlarda %15,9; lise altı eğitimlilerde %25,7; lise eğitimlilerde %30,4; mesleki/teknik lise eğitimi alanlarda %40,5 ve yükseköğretim mezunlarında ise %73,7 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2014). Eğitimin kadınların işgücüne katılımındaki olumlu gelişmeye olan katkısına rağmen, kadınların işgücüne katılım oranları, tüm eğitim düzeylerinde erkeklere göre daha düşüktür. Kadınların öncelikli görevinin, ev işi ve çocuk bakımı olması yönündeki kültürel değerler, kadınları çocukluktan başlayarak eğitim fırsatlarından yararlanmada erkeklere göre dezavantajlı bir konuma düşürmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, eğitim düzeyi düşük kadınların, kentlerde işgücü piyasasına katılımını kadınların bireysel kararlarından daha çok- ailenin erkek bireylerinin kararlarına bağımlı kılmaktadır (Eyüboğlu, vd., 2000; Demirel vd., 1999).

Kadınların istihdamının iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımına bakıldığında, Kasım 2014 yılı için toplam kadın istihdamı içinde tarım sektörünün payı %30,7; hizmetler sektörünün payı %51,6; sanayi sektörünün payı %16,7 ve inşaat sektörünün payı %1'dir (TÜİK, 2014). Uygulanan ekonomik politikalar sonucu yürürlüğe giren, Şeker ve Tütün yasaları ile üretim oranlarında ve ürün miktarındaki yaşanan azalmalar tarım sektöründe istihdamın gerilemesine yol açmaktadır (Gülçubuk vd., 2005). Şeker pancarı, tütün, çay, pamuk gibi kadın emeği kullanımı ağırlıklı olduğu emek yoğun ürünlere kota getirilmesi, kadınların işgücü piyasasına ve istihdama katılımını kırsal alanda azaltmaktadır. Hizmetler sektörü ise, kadınların kentlerde istihdam edildiği en önemli sektör konumundadır. Kadınlar, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler; ticaret, lokanta ve oteller; mali ve sigorta kurumları ve taşınmaz mallara ait iş kollarında (Toksöz, 2007: 31), daha çok veri girişi, telefon operatörlüğü, öğretmenlik, hemşirelik, sekreterlik, kuaförlük, satış elemanı, kasiyerlik, gündelikçilik, temizlikçilik gibi kadınların toplumsal cinsiyet rollerine uygun olarak, evde yapılan işlerin uzantısı gibi sayılan eğitim, bakım, temizlik işlerinde istihdam edilmektedir (Savcı, 2000; KEİG, 2009: 13-14; Uçar, 2011: 40). 1980 sonrası uygulanan ekonomi politikalarının getirdiği ihracata dayalı sanayileşme modeli, Türkiye'de beklenen ölçüde yeni yatırımlara ve kadın işgücü talebine yol açmamıştır (Toksöz, 2007). Yine özelleştirme uygulamaları ile daralma eğilimi içine giren sanayi sektöründeki kamu istihdamı,

³ Tarımda devlet desteklerinin azaltılması, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi ve ürün çeşitlerine kotalar getirilmesi yönünde uygulanan ekonomik politikalar, kırsal alandaki tarım istihdamının azalma sürecini ve kırsal kesimden kentlere göçü hızlandırmaktadır (Gülçubuk, 2004; Lordoğlu, 2006). Tarımın işgücüne ve istihdama katkısının payı azaldıkça, kadınların işgücüne katılım oranı da azalmaktadır.

kadın istihdamını olumsuz etkilemiştir (Ecevit, 2008; Günlük-Şenesen ve Akduran, 2005: 38).

İstihdamda olan kadın işgücünün Kasım 2014 itibariyle işteki durumlarına bakıldığında, %27,4'ünün ücretsiz aile işçisi olduğu görülmektedir. Erkeklerde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı sadece %4,3'dür. Ücretsiz aile işçiliği tarımda kadınlar için %79,7'lere kadar çıkmaktadır (TÜİK, 2014). Kadınlar arasında işveren/kendi hesabına çalışanların oranı %10,1 iken, ücretli veya yevmiyeli olarak çalışan kadınların oranı %62,4'dür. Çoğunluğunu kadınların oluşturduğu, kendi hesabına çalışma ve ücretsiz aile işçiliği ILO tarafından "korunmasız istihdam" olarak tanımlanmaktadır. Bu statüde çalışanlar, sosyal güvenlik imkânlarından yoksun, düşük ücretli ve düzensiz işlerde çalışmaktadırlar (ILO, 2009: 10-17). Ülkemizde kayıtdışılık işteki durum açısından incelendiğinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların %54,2'sinin kayıtdışı istihdamda olduğu görülmektedir. Bu oran, ücretli/yevmiyeli çalışan kadınlarda %28,7, işveren/kendi hesabına çalışan kadınlarda %17'dir. Ücretsiz aile işçiliği, yevmiyeli çalışma ve kendi hesabına çalışma düzensiz gelir ve gelir yoksunluğu nedeniyle çok yüksek oranda sosyal koruma yoksunluğu anlamına gelmektedir (Toksöz, 2007: 36). Zira gelir düşüklüğü ve düzensizliği prim ödeyememek anlamına gelmektedir. Bu statülerde çalışanlar, sağlık, emeklilik hizmetlerinden yararlanamamaktadır⁴. İstihdam edilenlerin kayıtlılık durumuna bakıldığında, 2014'de tarımda çalışan kadınların %62,3'ünün, tarım dışı çalışanlarda %37,7'sinin herhangi bir sosyal güvencesi bulunmamaktadır⁵ (TÜİK, 2014).

Mikro Kredi Uygulaması

İlk kez 1983 yılında Bangladeş'te Prof. Dr. Muhammed Yunus tarafından Grameen Bankası'nın kurulması ile mikro kredi uygulamasının temeli atılmıştır. Grameen Bankası'nın uygulamaları ABD ve Avrupa'nın çeşitli ülkeleri dahil olmak üzere,

⁴ Kadın işgücü her türlü çalışma statüsünde erkeklere göre daha yüksek oranlarda kayıtdışı, dolayısıyla sosyal güvenceden yoksun olarak çalışmaktadır. Kayıtdışı çalışan kadınlar, sendikası ve sosyal güvenlik kapsamı dışında, sağlıksız ortamlarda, iş güvenliği olmadan, pazarlık gücünden yoksun ve korumasız, istismara açık olarak çalışmak zorunda kalmaktadır. Kayıtdışı istihdam kadınların işgücü piyasasında görünmezliğine neden olmaktadır. Bu durum, kadınların kentsel işgücü istatistiklerinde görünürlüğünün azalmasına ve görünmemesine neden olmaktadır. Bu istihdam biçimi, yaşlılık, hastalık ve iş kazası gibi riskleri kadınlar için daha ağır hale getirmektedir.

⁵ Sanayi sektöründe özellikle kadınların yoğun olarak çalıştığı tekstil, gıda işkollarında kayıtdışı çalışma ve istihdam, özellikle kadınlar açısından yaygınlaşma eğilimi göstermektedir (Lordoğlu, 2006: 53). Kentlerde hizmetler sektöründe gündelikçi olarak çalışma ve ev eksenli çalışma, kadınlar için önemli istihdam alanları sunmaktadır. Bu işlerde çalışan kadınlar ise her türlü yasal güvenceden, örgütlenme olanağından yoksun bir şekilde düşük ücretlerle istihdam edilmektedir (Toksöz ve Erdoğan, 1998: 68; Şener, 2009: 7; Ecevit, 2008; Önder, 2013: 48).

Bolivya, Kosova, Bosna, Kamerun, Ekvator, Nijerya, Hindistan, Vietnam, Tanzanya, Meksika, Nepal, Senegal, Çin gibi pek çok ülkede hayata geçirilmiştir (Yunus, 2003: 25). Mikro kredi uygulamaları Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF gibi uluslar arası çeşitli kuruluşlarında yoğun ilgisini çekmiştir. Öyle ki BM 2005 yılını “Uluslararası Mikro Kredi Yılı” kabul etmiş, yoksulluğun azaltılmasında mikro kredinin etkin bir araç olarak tanıtılması, bu doğrultuda politikalar uygulanmasına karar vermiştir (IYOM, 2005). Bunun yansıması olarak mikro kredinin uygulanması ve gelişmesine günümüzde Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, IMF gibi kuruluşların da katkısı büyük olmaktadır.

Yoksul kişilere iş yapabilmeleri için ödünç para verme amacından hareketle kurulan Grameen Bankası, grup kredisi modeli ile mikro kredi uygulamasının dünyada öncüsü olmuştur. Modelde krediler kişiler yerine 5 kişiden oluşan gruplara verilmektedir. Grubun her üyesi diğer üyelerin kefil konumunda olup, kredi borçlarının ödenmesi konusunda kendileri ile beraber diğer grup üyelerinin de takipçisi olmaktadır. Herhangi bir üyenin krediyi ödeyememesi durumunda, gruptaki diğer üyeler de kredi alamamaktadır. Kredi borçları haftalık taksitlerle geri ödenmekte olup, taksit miktarı verilen kredinin %2'sine karşılık gelmektedir (Chowdhury vd., 2005: 300).

Uygulama alanları artarak devam eden mikro kredilerin ana amacı, yoksul hane halklarının kredi kullanabilmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırmak, bu kişilerin kredi alabilmesini kolaylaştırmak, bunların sermaye sahibi olmaları yoluyla yeni bir iş kurmalarını veya devam eden işlerini geliştirebilmesini sağlamaktır. Özellikle yoksul durumdaki kadınların gelir getirici işlere sahip olabilmesi ve bu yolla çalışma hayatına katılımlarının sağlanması da uygulamanın önemli amaçlarından birisidir (Khandker vd., 1998: 96-97). Zira kadınların cinsiyetler arası eşitsizliklerle karşı karşıya kaldığı, gelir yaratabilecek kaynakların dağılımında çoğunlukla yoksun taraf oldukları, geleneksel yapılar nedeniyle kadınların üzerinde malvarlığı gösterilmediğinden teminat karşılığı bankalardan kredi alamadıkları tespitlerinden hareketle, uygulamada kadınlar hedef kitle olarak belirtilmektedir (Ahmed vd., 2001: 1957). Özellikle ülkelerde uygulamaya konulan yapısal uyum programlarının getirdiği ulusal sanayinin özelleştirilmesi, ihracata dayalı sanayileşme modeli, kamunun küçültülmesi ve kamu hizmetlerinden çekilmesi, özelleştirme, piyasaların serbestleştirilmesi, rekabet edebilmek için işgücü maliyetlerinin düşürülmesi gibi politikaların getirdiği yoksulluk ve işsizlik sorununu en derinden yaşayanların kadın olması da mikro kredi uygulamasında kadınları merkeze yerleştirmektedir (Moghadam, 2005: 5; Isserles, 2003: 41-42; Simojoki, 2003: 50; Mayoux, 2005: 7-9).

Yapısal uyum programlarının uygulandığı ülkelerde her ne kadar ücretli işlere dahil olan kadın sayısı artsa da, bu artış düşük gelirli, sosyal güvencesiz işlerde yoğunlaşma şeklinde olmuştur (Standing, 1989; Beneria, 2003; Acker, 2004: 18). Kadınlar bu süreçte emek-yoğun imalat sanayisine ucuz, kolay yönetilebilir, esnek, örgütsüz işgücü olarak katılırken, diğer yandan özelleştirmeler iş kayıplarına neden

olmuştur. Kadınların enformel sektörde, geçici, gündelik, yarı zamanlı, ev eksenli işlerde yasal korumanın dışında kalan, dolayısıyla en güvenilmez, en istikrarsız gelirlerin elde edildiği enformel işlerde istihdamları artmıştır (Chen vd., 2005: 6-8; Ecevit, 2008: 172-175).

Kadın istihdamının bu genel özellikleri kadın yoksulluğunun ağırlaşmasına ve kuşaklar boyunca kalıcılaşmasına neden olmaktadır (Buvinic, 1997). Bu şekilde özellikle gelişmekte olan ülkelerde artan kadın işsizliği, düşük ücretli işlerde istihdamı ve dolayısıyla büyüyen yoksulluklarının yarattığı sorunlarla mücadelede mikro kredi uygulaması etkin bir yöntem olduğu ileri sürülmektedir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre, dünyanın pek çok ülkesinde uygulanan mikro kredi projelerinin bazıları olumlu sonuçlara yol açarken; diğerlerinin kadınların ev eksenli girişimciliğini ve enformel sektördeki faaliyetlerini arttırdığı; kadınların ve ailelerinin refah düzeyinde bir artışa yol açmadığı; kadınların elde ettikleri gelirleri iş kurmak ya da işlerini geliştirmek için değil, daha çok çocukları ve ailenin ihtiyaçları için kullandıkları; alınan kredilerin kadınların eşleri ve ailedeki erkek üyeler tarafından kullanıldığı saptanmıştır (Gulli, 1998; Kabeer, 2001; Isserles, 2003; Simojoki, 2003; Mayoux, 2005; Karim, 2008; Ali ve Hatta, 2012). Mikro kredi programlarının toplumun yoksul kesimi tarafından kabul görmesi ve yaygınlaşmasının nedeninin, çaresizlik, köşeye itilmişlik ve kısa dönemde acil ihtiyaçları karşılaması olduğu belirtilmektedir (Özar, 2005: 34).

Türkiye’de Mikro Kredi: Türkiye Grameen Mikro Kredi Projesi

24 Ocak 1980’den itibaren, Türkiye’de, uluslararası piyasalara uyum için ihracata dayalı sanayileşme, kamu harcamalarının kısılması, devletin küçültülmesi ve kamu hizmetlerinden çekilmesi, özelleştirme; rekabet edebilmek için işgücü maliyetlerinin düşürülmesi politikalarını içeren yapısal uyum programları uygulamaya konulmuştur. Bu programlar Türkiye’de gelir dağılımının bozulması, reel ücretlerde düşüş ve çalışma koşullarının bozulması gibi sosyal maliyetleri de beraberinde getirmiştir (Çağatay ve Berik, 1994: 82). Yapısal uyum programlarının olumsuz etkilerini en çok yaşayan kesimler ise yoksullar, kadınlar ve çocuklar olmuştur (Ecevit, 1998: 34). 1980’lerden bu yana yaşanan küreselleşme sürecinde, Türkiye’de uygulanan ekonomik politikaların sosyo-kültürel ve sosyo-demografik faktörlerle birlikte kadın istihdamına etkileri ise; düşük işgücüne katılım ve istihdam, düşük ücretli, kayıt dışı işlerde çalışma, yüksek işsizlik şeklinde olmaktadır.

Bangladeş’te uygulanan mikro kredi projesi, Türkiye’de de yoksullukla mücadele ve kadınları istihdama dahil etmede önemli bir yöntem olarak görülmektedir. Öyle ki, ülkemizde kadının toplumsal statüsünün güçlendirilmesi için politika belirleyici kurum olan Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından 2008-2013 dönemi için hazırlanan ve amacı ülkemizde kadınların ekonomik ve sosyal konumlarını iyileştirme olan “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması

Eylem Planı'nda, istihdam dışında kalan kadınların konumlarını iyileştirici çalışmalar yapılması kapsamında mikro kredi uygulamalarının yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması hedef olarak ortaya konmuştur (KSGM, 2008). Ülkemizde 2003'den beri Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) tarafından TGMP yürütülmektedir. TGMP'nin resmi internet sitesinde mikro kredi, dar gelirli kadınların kendi kendilerine gelir getirici faaliyetlerde bulunmasına imkan sağlayan, teminat ve kefalet gerektirmeden verilen küçük bir sermaye olarak tanımlanmaktadır. TGMP'nin temel amacı ise, toplumdaki yoksul nüfusu azaltmak için, Türkiye'nin kırsal ve kentsel bölgelerinde yaşayan özellikle yoksul kadınların gelir getirici faaliyetlerini ve küçük çaptaki işlerini desteklemek adına onlara kredi sağlamak şeklinde ifade edilmektedir. 2003 yılında Diyarbakır'da 2 şubeye işe başlayan TGMP, 2014 yılı Kasım ayı itibariyle 68 ilde toplam 109 şubeye ulaşarak, Türkiye genelinde yaygınlaşmıştır. Kredi alan kadın üye sayısı 2014 Kasım ayı itibariyle 64.312 kişiye ulaşmış olup, kullanılan kredi miktarı 369.810.845 TL'dir (www.tgmp.net).

Mikro kredi aynı mahallede oturan en az beş kişinin bir araya gelerek oluşturacakları grup üyelerinin her birine ayrı ayrı verilmektedir. Üyelerin kredi alabilmeleri için birinin diğerine kefil olmaları esastır. Grup üyelerinin aynı mahallede ikamet etmeleri, akraba olmamaları, dar gelirli olmaları, gelir getirici bir işi başlatma ya da var olan işi geliştirme çabasında olmaları gerekmektedir. Kredinin geri ödenmesi, kredinin alınmasından itibaren bir hafta sonra başlamakta ve 46 haftaya bölünerek eşit taksitler halinde yapılmaktadır. Kredinin miktarı üyenin krediyi kullanım amacına göre belirlenmekte ve ilk kredi 100 TL ile 700 TL arasında değişmektedir. Bu miktar, üyenin performansına göre ve yıl bazında artabilmektedir. Kullanılan kredi miktarı üzerinden personel masrafları ile ulaştırma giderleri gibi işletme giderlerini karşılamak için %15 hizmet bedeli alınmaktadır. TGMP, düşük eğitimli yoksul kadınlara kredi verilerek, gelir getirici işlere sahip olabilmeleri ve bu yolla çalışma hayatına katılımlarının sağlanabileceğini savunmaktadır. Kredi alan kadınlara herhangi bir mesleki eğitim hizmeti ile iş kurma konusunda danışmanlık hizmeti verilmemektedir. Burada dikkati çeken durum, eğitimin öneminin göz ardı edilmesi ve kadın istihdamının artırılması mücadelesinin sadece sermayeye (krediye) erişim boyutuna indirgenmiş olmasıdır.

Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu araştırmanın amacı, mikro kredinin kadın istihdamını artırmada etkili olup olmadığını Tokat ili özelinde incelemek ve ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada, (a) kredi kullanıcılarının krediye başvurma amaçları (b) kredi ile istihdam sağlayıcı bir iş yapılıp yapılmadığı (c) ne tür işler yaptıkları (d) yapılan işten elde ettikleri gelir durumları (e) kredinin istihdama katkı sağlayıp sağlamadığı (f) krediyle yaptıkları işlerin aile yoksulluğunun azaltılmasında etkili olup olmadığı gibi sorulara cevap aranmıştır. Çalışmada kredi kullanıcılarının kredi

kullanımı sonrası yaşamlarında istihdam, gelir, statü vb. açılardan bir değişim olup olmadığı sorgulanmıştır. Araştırma alanı olarak seçilen Tokat, dünyada birçok ülkede uygulanan Grameen Mikro Kredi Programı'nın Türkiye'de uygulandığı illerden birisidir ve mikro kredi uygulamaları konusunda 6 yıllık bir geçmişe sahiptir. 2008'de başlayan uygulama, araştırmanın yapıldığı Kasım 2014 itibarıyla 529 kadınla sürdürülmekteydi. Örneklem belirlenirken, kredi kullanımının kadınların sosyo-ekonomik durumlarındaki etkilerini daha net ortaya koyabilmek için, üyelerin en az bir yıllık kredi kullanıcısı olmalarına dikkat edilmiştir. En az bir yıl ve daha uzun süredir kredi kullanıcısı olan kadın sayısının 479 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen 479 kişi için % 95 güven aralığında 217 kişilik örneklemin yeterli olacağı belirlenmiştir. Bu örneklem sayısı (217) dikkate alınarak, 479 kişi içerisinde anketi cevaplamaya gönüllü olan 225 mikrokredi kullanıcısı kadın ile anket çalışması yapılmıştır. Örneklem yöntemi olarak, ankete cevap veren herkesin örneğe dahil edildiği kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır (Altunışık vd., 2012: 142). TGMP yetkililerinin mahallelere yaptığı rutin ziyaretlere eşlik edilerek pilot uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler her gün düzenli biçimde mahallelere gidilerek evlerde kadınlarla yüz yüze ve anket formu eşliğinde yapılmıştır. Bunun dışında evlerde gerçekleşen haftalık kredi taksitlerinin ödendiği toplantıların bazılarında katılarak gözlem ve görüşmeler yapılmıştır. Gözlem ve görüşme tekniği ile elde edilen veriler, anketlerin değerlendirilmesi esnasında araştırmacılara zengin veri kaynağı sağlamıştır. Araştırma verileri, sayı ve yüzdelik istatistikleri kullanılarak değerlendirilmiştir.

Araştırma Bulguları ve Tartışma

Sosyo-Demografik Bulgular

Araştırma kapsamındaki kadınların %2,2'si (5 kadın) 18-24 yaş grubu arasında, %19,6'sı (44 kadın) 25-34 yaş grubunda, %41,3'ü (93 kadın) 35-44 yaş grubunda, %23,6'sı (53 kadın) 45-54 yaş grubundadır. Kadınların %9,3'ü (21 kadın) 55-64 yaş grubunda, %4'ü (9 kadın) 65 ve üstü yaş grubunda bulunmaktadır (Tablo 1). Araştırmada, mikro kredi kullanan kadınların yarısından fazlasının 35-54 yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Yaş Aralığı	Oran (%)	Eğitim Durumu	Oran (%)	Medeni Durum	Oran (%)	Çocuk Sayısı	Oran (%)
18-24	2,2	okuma-yazma bilmiyor	4,9	bekâr	2,2	çocuk yok	4,0
25-34	19,6	okuma-yazma biliyor	4,9	evli	89,8	var 1 çocuk	6,7
35-44	41,3	ilkokul	62,7	dul/boşanmış	5,3	var 2 çocuk	33,3
45-54	23,6	ortaokul	16,9	eşi vefat etmiş	2,7	var 3 çocuk	37,8
55-64	9,3	lise	9,3			var 4 ve üstü	18,2
65 ve üstü	4,0	yüksekokul	0,9				
		fakülte	0,4				
TOPLAM	100	TOPLAM	100	TOPLAM	100	TOPLAM	100

Araştırma kapsamındaki kadınların eğitim düzeyi düşüktür (Tablo 1). İlkokul mezunu olan kadınlarda yoğunlaşma %62,7 (141 kadın) söz konusudur. Ankete katılan kadınların %16,9'u (38 kadın) ortaokul mezunu, %9,3'ünün (21 kadın) lise mezunudur. Üniversite mezunu olan 3 kadının, 2 tanesi yüksekokul, 1 tanesi fakülte mezunudur. Bu durum, kadınların işgücü piyasasında yüksek kazançlı, düzenli ve istikrarlı işler için rekabet edebilecek beşeri sermayeye sahip olmadıklarını göstermektedir (Güneş, 2014: 102). İlerde değinileceği gibi gerek anket sonuçları gerekse anketler gerçekleştirilirken yapılan gözlemlerin ortaya çıkardığı durum ise düşük eğitim düzeyinin kadınlara düşük statülü, düşük kazançlı işleri ve çoğunlukla sigortasız çalışmayı getiriyor olmasıdır.

Anket uygulanan kadınların %89,8'i (202 kadın) evlidir; kadınların oranı ise sadece %2,2 (5 kadın) olup, boşanmış kadınların oranı %5,3 (12 kadın) ve eşi ölmüş kadınların oranı %2,7'dir (Tablo 1). Kredi uygulamasından yararlananların çoğunluğunun evli ve çocuklu kadınlar olduğu görülmektedir. Yine evli kadınların çocuk bakımı ve ev işleri nedeniyle eve bağımlılığı, aile ve toplum tarafından ev dışında çalışmalarının hoş karşılanmaması yönündeki kültürel değerler de kredi uygulamasından yararlananların daha çok evli kadınlardan oluşmasını açıklayıcı diğer nedenler olmaktadır. Evli kadınlar kredi uygulaması ile ev dışına çıkmadan piyasada satmak amacıyla yiyecek ve giyecek ürünlerinin üretmektedirler. Yapısal uyum politikalarının yoksullaştırıcı olumsuz etkilerini azaltmak için, kadınlar ev içi üretimle aile bütçesine katkıda bulunarak ailenin refah düzeyini biraz olsun iyileştirmeye çalışmaktadırlar. Ankete katılan kadınların sadece %4'ünün çocuğu yoktur. Kadınların %6,7'sinin tek çocuğu; %33,3'nün iki çocuğu, %37,8'inin üç çocuğu ve % 18,2'sinin 4 ve daha fazla sayıda çocuğu bulunmaktadır (Tablo 1).

Ankete katılan evli kadınların %85,8'inin (193 kadın) eşi çalışmaktadır. Eşinin çalışmadığını belirten kadınların oranı %4,0'dır (9 kadın). Eşlerin büyük çoğunluğu (%34,7) işçidir. Eşi memur olanların oranı %4,9; serbest meslek sahibi olanların oranı %16; esnaf olanların oranı %14,7; emekli olanların oranı %14,7, eşi çiftçi olanların oranı %0,9'dur. Bu verilerden yola çıkarak evli kadınların daha çok ücretli ve dar gelirli ailelere mensup olduğunu söylemek mümkündür.

Ankete katılan kadınların %4'ünde ailenin ortalama toplam aylık geliri 0-500 TL arası, %40,4'ünde 501-1000 TL arası, %22,7'sinde 1001-1500 TL arası, %12,9'unda 1501-2000 TL arası, %20'sinde 2001 TL ve üzerindedir. Tablo 2'de görüldüğü gibi beyan edilen gelirlerin büyük bir kısmı, DİSK-AR'ın gerçekleştirdiği dört kişilik bir ailenin açlık ve yoksulluk sınırını gösteren araştırma verilerinin sınır değerlerinin çok altında kalmaktadır⁶. Bu durum mikro kredi uygulamasına katıldıktan sonra kredi alan kadınların ailelerinin gelir düzeylerinde olumlu bir

⁶ DİSK-AR tarafından yapılan, araştırmaya göre 2014 Kasım ayı için dört kişilik bir ailenin gıda için yapması gereken zorunlu harcama tutarı (açlık sınırı) 1283 TL'dir. Gıdanın yanı sıra konut, giyim, ulaşım, sağlık, eğitim, kültür gibi diğer zorunlu harcamaların karşılanabilmesi için eve girmesi gereken toplam tutar (yoksulluk sınırı) 4057 TL olarak hesaplanmıştır (www.disk.org.tr, 3.12.2014).

iyileşmenin olmadığını göstermektedir.

Tablo 2. Ailenin Şu Anki Toplam Aylık Geliri

Ailenizin şu anki toplam aylık geliri ne kadardır?	Frekans	Yüzde (%)
0-500	9	4,0
501-1000	91	40,4
1001-1500	51	22,7
1501-2000	29	12,9
2001 ve üstü	45	20,0
TOPLAM	225	100

Ankete katılan kadınların %40'ı kirada, %52,4'ü kendilerine ait evlerde oturmaktadır. Kadınların %7,6'sı ise oturdukları evin eşinin annesi ve/veya babasına, büyükbaba, amca gibi yakın akrabalarına ait olduğunu belirtmiştir. Konut mülkiyetinin kendisine ait olduğunu söyleyen kadın hiç yoktur. Bu durum, mülkiyet konusunda kadının yeterince hak sahibi olmadığını bir göstergesidir. Ankete katılan kadınların %72,9'unun ailesinde kendileri dışında eşleri, %0,9'unda anne-babası; %1,3'ünde babası; %26,7'sinde çocukları çalışmakta; %0,4'ünde kardeşler çalışmaktadır.⁷

Mikro Kredinin İstihdam Üzerindeki Etkileri İle İlgili Bulgular

Araştırma kapsamındaki kadınlara kredi almadan önce çalışıp çalışmadıkları sorulduğunda, %73,3 (165 kadın) çalışmadıklarını belirtirken, %26,7'si (60 kadın) çalıştığını ifade etmiştir (Tablo 3). İnsan sermayesinin iki önemli bileşeni olan eğitim ve deneyim düzeylerinin erkeklere göre düşük olması ise kadınların istihdama katılımını azaltmakta ve engellemektedir (Dayıoğlu ve Kasnakoğlu, 1997: 334; Sallan Gül vd., 2014: 170). Araştırma kapsamındaki kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğünün yanısıra yarısından fazlasının iş deneyimine sahip olmadığı tespit edilmiştir. İş deneyimi olmayan, eğitim düzeyi düşük kadınlar için kredi alarak yapabilecekleri işler son derece kısıtlı olmakta ve istihdama katılımları -bu iş çeşitleriyle- sınırlı kalmaktadır. Kadınlar kredi parasıyla ancak en iyi bildikleri, ev işleri benzeri işleri; dantel yapmak, kazak örmek, yiyecek yapmak gibi işleri yapmaktadır. Bu durum ise kadınların düzensiz, düşük gelirli geleneksel kadın işleri ile sosyal güvenceden yoksun olarak istihdama katılımlarını getirmektedir.

⁷ 1980'lerden beri uygulanan ekonomik politikalar, nüfusun genelinin yaşam kalitesinin düşmesine yol açmıştır. Uygulanan ekonomik politikalar sonucu gerçek ücretlerde ve alım gücündeki düşüşle birlikte ailelerin gelirlerinin azalması, tüketim mallarının fiyatlarındaki artışın kişilerin alım gücündeki artıştan daha çok olması, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerine yönelik yatırımların kısıtlanması düşük ve sabit gelirli aileleri, yaşamlarını sürdürebilmek ve konularını kaybetmemek için işgücü piyasasına birden fazla üyesi ile katılmaya zorlamaktadır.

Tablo 3. Mikro Kredi Almadan Önceki Çalışma Durumu

Mikro kredi almadan önce çalışıyor muydunuz?	Frekans	Yüzde (%)
Evet	60	26,7
Hayır	165	73,3
TOPLAM	225	100

Kredi almadan önce çalışan kadınlara ne iş yaptıkları sorulduğunda; %1,6'sı (1 kadın) memur emeklisi, %26,6 (16 kadın) esnaf, %13,3'ü (8 kadın) işçi olduğunu ifade etmiştir. Kadınların %58,3'ü (35 kadın) el işi (dantel örme şal, patik, iğne oyası yapımı gibi işler) ya da ev işlerinde (gündelikçilik, çocuk bakıcılığı, apartmanlarda merdiven temizliği gibi işler) çalıştıklarını ve kredi aldıktan sonra da bu işleri yapmaya devam ettiklerini belirtmeleri dikkat çekmektedir. Bu kadınlar için mikro kredi uygulamasının kadın istihdamının niceliği ve niteliğini artırma yönünde katkı yaptığını söylemek mümkün görünmemektedir. Yapılan görüşmelerde çalışmadığını söyleyen kadınların aslında çoğunun satmak amaçlı el işi (iğne oyası, patik, yelek ve hırka gibi bebek eşyalarının örülmesine yönelik giyecek üretimi), yiyecek üretimi (salça yapımı, yaprak basılması, kuşburnu reçeli gibi), çocuk bakımı gibi işleri kısa süreli de olsa yaptıkları, ancak gelirleri düzensiz ve çalışma ortamları ev olduğu için bu faaliyetlerini çalışma, istihdama katılım olarak görmedikleri tespit edilmiştir.

Kredi alma kararını kimin verdiği de önemlidir. Tablo 4'te görüldüğü üzere kadınların %30'u kendilerinin, %39,2'si eşle birlikte kredi alma kararını verdiklerini belirtirken, %0,4'ünün babası, %30,2'sinin eşi kredi alma kararının alınmasında etkili olmuştur.

Tablo 4. Kredi Alma Kararının Nasıl Verildiği

Kredi alma kararını kim verdi?	Frekans	Yüzde (%)
Ben	68	30
Babam	1	0,4
Eşim	68	30,2
Eş ile Birlikte	88	39,2
TOPLAM	225	100

Kadınların çoğunluğun kredi alma kararını kendisinin alması ve bunu eşine, ailesine kabul ettirmesi kentsel değerlerin etkinliği kadar kadının özgürlük derecesinin de bir ölçütüdür. Ancak kadınların mikro kredi alma nedenlerinin başında geçim sıkıntısının gelmekte olduğu gerçeği göz önüne alınırsa, geçim sıkıntısı çeken ailelerde; babanın, ağabeyin ya da kocanın, kadının kredi almasına izin vermekten başka bir seçeneği olmaması da alınan kararda etkilidir. Bu gerçeği kadınların önemli bir kısmı dile getirmiştir. Kadınların biri bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Ev geçindirmek çok zor. Evin elektriği, odunu, kömürü, kirası, çocukların okul masrafları, ayakkabısı, giyim kuşamları, yeme içme masrafları çok

fazla. Kocamın çalışması, getirdiği para yetmiyordu. Ben de kredi alayım, biraz işimizi görür, taksitleri de haftalık azmış zaten dedim, kocama. Mecburen kabul etti, yoksa istediğinden değil. Durumumuz iyi olsa, asla ne kredi almama ne de çalışmama izin vermezdi. Zaten çalışıyor da sayılmam. Kocam zaten dışarıda (ev dışında) çalışmama izin vermez. Evde el işi yapıyorum diyen herkese kredi veriyorlar.”

Ekonomik zorlukların olmaması halinde kadının kredi almasına, çalışmasına ne ölçüde izin verileceği ya da verilip verilmeyeceği konusu tartışmalıdır. Kadının kredi almasında, istihdama katılımında öncelikle baba ya da kocanın istemlerinin belirleyiciliği sürmektedir. Kadınların çalışma yaşamı ile ilgili kararları, örneğin kadın için çalışmanın ev dışında olup olmayacağı kararı konusunda olduğu gibi kadın istihdamını artırma amacı taşıyan mikro kredi uygulamasında da kadının krediye erişimi kararı aile fertlerinin tutumuna, toplumda işletilen kültürel kurallara bağlı olarak şekillenmektedir. Bu da, bizi kadının çalışma kararında önem taşıyan ve kaynağını cinsiyete dayalı işbölümünden alan sosyo-kültürel engeller noktasına getirmektedir. Kadının kredi alarak istihdama katılımı kendi iradeleri, isteklerine göre değil ataerkil zihniyet kalıpları nedeniyle kocanın, babanın iznine göre gerçekleşmektedir.

Kadınların krediye ilk başvurma yıllarına bakıldığında kadınların %13,7’si 2008 yılında, %15,6’sı 2009’da, %21,3’ü 2010’da, %23,6’sı 2011’de, %20’si 2012’de, %5,8’i 2013’te kredi almaya başlamışlardır (Tablo 5).

Tablo 5. İlk Krediyi Alma Zamanı

İlk krediyi ne zaman aldınız?	Frekans	Yüzde (%)
2008	31	13,7
2009	35	15,6
2010	48	21,3
2011	53	23,6
2012	45	20,0
2013	13	5,8
TOPLAM	225	100

Görüldüğü gibi kredi ile borçlanmanın yoğunluk kazandığı yıllar küresel ekonomik krizin etkilerinin olduğu döneme rastlamaktadır. 2008, 2009, 2010 yılları en çok kredi alınan yıllar olmaktadır. Kriz dönemlerinde azalan aile gelirlerine katkı için kadınların istihdama katılımı artmakta, bu artış ağırlıklı olarak, sosyal güvencesiz işlerde, kendi hesabına veya ücretli çalışma biçiminde olmaktadır. Bu da, kadınlar için korunmasız istihdamın artışı anlamına gelmektedir. Korunmasız istihdamda kendi hesabına çalışan kadınlar için mikro krediler çok önemli olmaktadır (Toksöz, 2009: 5-11). 2013’de kredi alan kadın sayısının çok düşük olması, kredi uygulamasında verilen kredi miktarlarının iş kurmak/işi geliştirmek için yeterli olmaması, taksit ödeme süresinin çok kısa olması, kadınların yaptıkları işlerle ilgili pazarlama imkânları bulamaması, kredi alan kadınlara satmaları için

anlaşmalı firmalardan temin edilen temizlik /kozmetik malzemesi, kahve seti gibi ürünlerin verilmesi nedeniyle ek borç yüklerinin artması gibi nedenlerle açıklanabilir. İlerde de değinileceği üzere söz konusu bu nedenler, kredi uygulamasında yaşanan temel sıkıntılar olarak kadınlar tarafından belirtilmektedir.

Tablo 6’da kadınların aldıkları kredi miktarları incelendiğinde, tamamının başlangıçta 700 TL’lik kredi aldıkları görülmektedir. Bu miktar, üyenin performansına göre ve yıl bazında zamanla artmıştır. Kadınların %60’ı 1000 TL, %28’i 1.200 TL, %5,3’ü 1500 TL, %7,1’i 2000 TL ve üstü krediler almışlardır.

Tablo 6. Alınan Kredi Miktarı

Aldığınız kredi miktarı ne kadardır?	Frekans	Yüzde (%)
700 TL	225	100
1.000 TL	135	60
1.200 TL	63	28
1.500 TL	12	5,3
2.000 TL ve üstü	16	7,1
TOPLAM	451	200,4

Not: Birden fazla seçenek işaretlendiği için kadın sayısı toplamı 225’i, oranı da % 100’ü aşmaktadır.

Bulgular kadınlara verilen kredi miktarlarının çok az miktarlarda olduğunu göstermektedir. Kadınların aldıkları bu düşük miktardaki kredi paralarıyla yapabilecekleri işlerde son derece kısıtlı olmaktadır. Bu nedenle kadınların çoğunluğu ev işleri benzeri dantel, şal, patik örmek ya da ekmek, salça yapmak gibi düşük gelir getiren işler yapabilmektedirler. İşyeri sahibi olan kadınlar, verilen kredi miktarlarının dükkan, atölye kirası gibi giderleri bile karşılamaya yetmediğini, bu paralarla işlerini geliştirmenin mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Kadınlardan biri bu durumu “*Lif yapıyorum diyerek kredi alana verdikleri para ile, esnaf olan kadına verdikleri para miktarı aynı. Kafedeki masayı bile verilen kredi ile almak mümkün değil, işimi geliştirmek için para yetersiz. Düzensiz gelirim olduğu için krediyi okuyan çocuklarımın ihtiyaçlarına kullanıyorum.*” şeklinde belirtmiştir. Bu kredi miktarları ile, kadınların yeni bir iş kurarak ya da mevcut yaptıkları işlerini büyüterek girişimci olarak istihdama katılımlarının sağlanması amacını gerçekleştirmek mümkün görünmemektedir.

Kadınların %12,9’u iş kurmak, %20,4’ü mevcut işi geliştirmek, %7,6’sı çocuklarının eğitimi için, %7,1’i eşinin isteği üzerine, %52’si ise geçim sıkıntısı nedeniyle kredi aldıklarını belirtmiştir (Tablo 7). Görüldüğü gibi kadınların mikro kredi alma nedenlerinin başında geçim sıkıntısı gelmekte (%52), mikro kredi uygulamasının asıl amacı olan yeni bir iş kurmak nedeni ise %12,9 gibi düşük bir oranda kalmaktadır. Adaman ve Bulut’un (2007: 75) çalışmalarında da kadınlar tarafından kredinin toplu para ihtiyacını karşılayan bir kaynak olarak görüldüğü, kredi ile yeni bir iş kuranların oranının Marmara’da %19, Diyarbakır’da %25 ile sınırlı kaldığı, alınan kredilerin iş yapmaktan daha çok düğün yapmak, borç

ödemek, ev yapımı için malzeme tedarik etmek gibi amaçlarla kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Alınan kredilerin iş yapmak için değil acil ihtiyaçları karşılamak için kullanılması, diğer ülkelerde ve Türkiye’de sıkça rastlanılan bir durumdur (Buğra, 2007). Bizim araştırmamızda da geçim sıkıntısı nedeniyle kredi alan kadınların, krediyi çocuklarına düğün yapmak, eşin borçlarını ödemek, ev kirasını ödemek, çocuklarının eğitim giderleri için kullanmak, ev eşyası almak, gıda, giyim ihtiyacını karşılamak gibi amaçlarla kullandığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Mikro Kredi Alma Nedeni

Mikro kredi alma nedeniniz nedir?	Frekans	Yüzde (%)
İş kurma	29	12,9
Mevcut işi geliştirme	46	20,4
Çocukların eğitimi	17	7,6
Eşimin isteği üzerine	16	7,1
Geçim sıkıntısı	117	52,0
TOPLAM	225	100

Kredi kullanan kadınların yaptıkları işin türü, istihdama katkı sağlayıp sağlamadığı açısından da önemlidir.

Tablo 8. Mikro Kredi Kullanılarak Yapılan İş Türü

Mikro krediden aldığınız krediyi hangi alanda iş yapmak için kullandınız?	Frekans	Yüzde (%)
Tuhafiye	9	4,0
Kuaför	8	3,5
Elişi yapım-satımı	156	69,3
Kozmetik-temizlik malzemesi satıcılığı	10	4,4
Çamaşır-giysi satıcılığı	4	1,7
Çeyizlik eşya satıcılığı	3	1,3
Bakkal	1	0,4
Kafe işletmeciliği	1	0,4
Bakırcılık	1	0,4
Turşu, kuşburnu, salça, makarna, ekme yapımı	24	10,7
Seyyar satıcılık	1	0,4
Terzi-nakış atölyesi	4	1,8
Gelinlikçi	2	0,9
Nevresim-perde dükkanı	1	0,4
TOPLAM	225	100

Tablo 8’de görüldüğü gibi, kredi alan kadınların, çoğunlukla yaptıkları işler; el işi yapım satımı (%69,3), kuşburnu, salça, makarna, ekmek yapım satımı (%10,7) olmaktadır. Kadınların %4’ü tuhafiyecilik, %3,5’i kuaförlük, %4,4’ü kozmetik-temizlik malzemesi satıcılığı, %1,7’si çamaşır-giysi satıcılığı, %1,3’ü çeyizlik eşya satıcılığı, %1,8’i terzi-nakış atölyesi işletmeciliği, %0,4’ü bakırcılık, %0,9’u gelinlikçilik, %0,4’ü seyyar satıcılık, %0,4’ü bakkallık, %0,4’ü kafe işletmeciliği yaparken, %0,4’ü nevresim-perde dükkânı işinde faaliyet göstermektedir. Kadınlar arasında kendine ait işyeri olan çok azdır. Yapılan işler çoğunlukla; toplumsal cinsiyet temelli işbölümünden gelen rol ve sorumlulukları ile ilişkili, geleneksel kadın becerileri sayılan, ev içi sorumlulukları çerçevesinde öğrendikleri işlerdir. Bu işler, ev içinde yapılan emek-yoğun işlerden oluşmaktadır. Simojoki’nin (2003) belirttiği gibi kredi alan kadınların yaptığı işler ağırlıkla yeniden üretim rolleriyle ilgili olan gıda üretimi satışı ile giysi yapıp satmak olmaktadır. Bu iş çeşitleriyle mikro kredinin, kadınların iş olanaklarını arttırarak ekonomik hayatta ve istihdamda yer alma şanslarının genişlemesini sağlaması mümkün gözükmemektedir.

Kadınların çoğunluğunun (%61,3’ü) kredi alarak çalışmak isteme nedenlerinin başında ekonomik zorunluluk gelmektedir. Bunu sırası ile aileye katkı yapmak (%26,2’si), ekonomik özgürlük (%7,6’sı), ev dışında üretken olmak (%4,9’u) nedenleri izlemektedir. Kadınların hem mikro kredi almasında hem de çalışmak istemesinde asıl neden ekonomik zorunluluktur. Bu durumun gerisinde, uygulanan yapısal uyum programlarının yaşam koşullarını olumsuz etkilenmesi ve erkeğin tek başına ailenin gereksinimlerini karşılamada yetersiz kalması gelmektedir. Bu nedenle, düşük gelirli pek çok aile geçimini sağlayabilmek için, kadının gelir getiren bir işte çalışmasına bağımlı hale gelmiştir. Şenyapılı’nın (1981: 209) da ifade ettiği gibi, ne zaman ekonomik zorluklar baş gösterse, o zaman kadınlar genellikle emek piyasasına dalmaktadırlar. Ancak insanların eğitim düzeyi yükseldikçe çalışma, geçimini sağlamanın anlamını aşarak; eğitimini değerlendirme, yükselme, bağımsızlık, başarı gibi anlamlar kazanmaktadır. Kadınlar açısından çalışmak bağımsız bir kişilik kazanmak, babalarının ya da kocalarının desteği olmaksızın kendi ayakları üzerinde durmak anlamına gelmektedir. Bizim araştırmamızda, kadınların eğitim düzeylerinin düşüklüğü ve yaşadıkları geçim sıkıntısı koşulları nedeniyle ekonomik zorunluluk, aileye katkı dışında ev dışında üretken olmak ve ekonomik özgürlük nedeni ile çalıştığını belirten kadınların oranı (%12,5) çok düşüktür.

Mikro kredi ile yapılan işlerde kadınların %91,6’sı tek başına çalışmakta, %3,1’i yanında işçi çalıştırmakta, %2,2’si eşyle birlikte çalışmakta, %0,4’ünün sadece eşi çalışmakta, %2,7’si akrabaları (elti, görümce gibi) ile ortak çalışmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. Mikro Kredi ile Yapılan İşte Çalışan Kişiler

Mikro krediden aldığınız krediyle yaptığınız işte;	Frekans	Yüzde (%)
Tek başıma çalışıyorum	206	91,6
Yanımda işçi çalıştırıyorum	7	3,1
Eşimle beraber çalışıyorum	5	2,2
Sadece eşim çalışıyor	1	0,4
Diğer	6	2,7
TOPLAM	225	100

Yanımda işçi çalıştırdığını söyleyen kadınların çalıştırdıkları işçi sayısına bakıldığında, %1,8'inin 1 kişi istihdam ettikleri, %0,5'inin 2 kişi, %0,4'ünün 3 kişi, %0,4'nün ise 4 ve daha fazla sayıda kişi istihdam ettikleri tespit edilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10. Mikro Kredi ile Yapılan İşte Çalıştırılan İşçi Sayısı

Yanımda işçi çalıştırıyorsanız kaç kişi çalışıyor?	Frekans	Yüzde (%)
İşçi çalıştırmıyorum	218	96,9
1 kişi	4	1,8
2 kişi	1	0,5
3 kişi	1	0,4
4 ve daha fazla kişi	1	0,4
TOPLAM	225	100

Not: İşçi Çalıştırmıyorum diyenler tek başına çalışan, eşile beraber çalışanlar, sadece eşi çalışanlar ve akrabasıyla (çocuk, elti, görümce) ortak çalışanlardır.

Kadınların işe aldıkları işçilerin daha önce ne iş yaptıkları sorulduğunda %0,9'unun (2 kadın) işsiz olduğu, %1,8'inin (4 kadın) ev hanımı olduğu, %0,4'ünün (1 kadın) tekstil fabrikasında çalışan olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu veriler, mikro kredi alan kadınların kendileri dışında, işlerinde eleman çalıştırarak, dolaylı yoldan istihdama katkısının çok az olduğunu göstermektedir.

Kadınların krediyle yaptıkları işlerden ayda ortalama ne kadar kazanç sağladıklarına bakıldığında %23,3'nün 0-49 TL, %10,2'sinin 50-99 TL, %20'sinin 100-199 TL, %17,3'nün 200-299 TL, %8,4'ünün 300-499 TL, %12,4'ünün 500-999 TL, %8,4'ünün 1000 TL ve üstü kazanç sağladıkları görülmektedir (Tablo 11).

Tablo 11. Mikro Kredi ile Yapılan İşte Aylık Kazanç Durumu

Mikro kredi kullanımı ile yaptığınız işte aylık kazancınız nedir?	Frekans	Yüzde (%)
0-49	52	23,3
50-99	23	10,2
100-199	45	20,0
200-299	39	17,3
300-499	19	8,4
500-999	28	12,4
1000 ve üstü	19	8,4
TOPLAM	225	100

Kadınların %79,2'sinin ayda ortalama 500 TL'nin altında bir kazanç elde etmeleri, yapılan işlerden elde edilen kazançların çok düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 11). Eğitim düzeyleri çok düşük olan, herhangi bir iş deneyimleri olmayan kadınlar ancak sahip oldukları becerilerden yola çıkarak, el işi, yiyecek yapımı gibi işlerden gelir sağlamaya çalışmaktadır. Bu işler ise düşük getirili işler olmaktadır. Söz konusu işlerin kredi alan çok sayıda kadın tarafından yapılması, talep edilenden daha fazla mal üretimine yol açmaktadır. Bunun sonucunda, kadınlar yaptıkları ürünlerini satamamakta ya da ürünlerini diğerlerinden daha ucuza satmak zorunda kalmaktadırlar. Kadınların kredi alarak yaptıkları işlerden elde ettikleri gelirin, ailenin toplam geliri içindeki payına baktığımızda, %87,1'i kazancının aile gelirinin yarısından daha az, % 4,9'u yarısından fazla, % 7,1'i ise yarısını oluşturduğunu belirtmişlerdir (Tablo 12). Bu bulgular kadınların kazançlarının yetersizliğini göstermektedir.

Tablo 12. İşten Elde Edilen Gelirin Aile Gelirinin Ne Kadarını Oluşturduğu

Mikro kredi ile yaptığınız işten elde ettiğiniz aylık kazancınız toplam aile gelirinin ne kadarını oluşturmaktadır?	Frekans	Yüzde (%)
Yarısı	16	7,1
Yarısından daha az	196	87,1
Yarıdan fazlasını	11	4,9
Tümünü	2	0,9
TOPLAM	225	100

Araştırmaya katılan kadınların sigortalılık durumu Tablo 13'de görülmektedir. Kadınların %4,4'ü SSK'lı, %49,3'ü eşinden dolayı SSK'lı, %12,5'i Bağ-Kur'lu, %15,1'i eşinden dolayı Bağ-Kur'lu, %2,7'si eşten dolayı Emekli Sandığına kayıtlı olduklarını, %6,7'si yeşil kartlı, %8,9'u sigortasız olduklarını bildirmişlerdir. Eşleri üzerinden sosyal güvenceden yararlandığını söyleyen 151 kadın ile birlikte, sosyal güvencesi olmayan kadınların toplam oranının %76 gibi dikkate değer bir düzeyde olduğu gözlenmektedir.

Tablo 13. Sosyal Güvence Durumu

Sigortalı mısınız?	Frekans	Yüzde (%)
Hayır	20	8,9
Evet, SSK	10	4,4
Evet, Bağ-kur	28	12,5
Evet, Emekli Sandığı	1	0,4
Evet, Yeşil kartlı	15	6,7
Evet, eşimden dolayı SSK	111	49,3
Evet, eşimden dolayı Bağ-kur	34	15,1
Evet, eşimden dolayı Emekli Sandığı	6	2,7
TOPLAM	225	100

Mikro kredi alan kadınlar düşük gelirli işlerde, kayıt dışı çalışmaktadırlar⁸. Kayıtdışı (sigortasız) çalışma ise kadın işgücü için daha az güvence ve emekli maaşından yoksun kalmak anlamına gelmektedir. Kadınların tamamı sigortanın sağlık, emeklilik, yaşlılık için önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak yaptıkları işlerden elde ettikleri kazançlar, sigorta primlerini yatırmaya yetmemektedir. Oysa çalışanlar için, hastalık, kaza, yaşlılık gibi risklere karşı sigortalı olmak çok önemlidir. Yine çalışanların sosyal güvenlik hukukundan yararlanabilmeleri için koşul, emek piyasasında görünür olmalarını sağlayan sigortalılıktır. Aynı zamanda sigortasız olmak kadınlar için başka bir kaygıyı da getirmektedir. Bunu kadınlardan birisi şu şekilde ifade etmektedir: “*Ev ekmeği, mantı yapıp satma ile çok para gelmiyor. Kendimi Bağ-Kur’lu yaptıramıyorum. Prim parasını ödeyemem. Kocam beni boşasa, ikinci eş olsa sigortam da yok. Ortada kalacağım.*” Kadınların istihdamdaki sosyal güvencesiz işleri onları eşlerine, babalarına bağımlı bir duruma getirmekte, kocanın, babanın sosyal sigortasından yararlanamama durumunda, birey olarak karşılaşılabilecekleri kaza, hastalık, yaşlılık, malullük gibi sosyal tehlike durumlarında sosyal güvenlik sisteminin dışında bırakılmaktadır.

Kadınların %90,7’si tasarruf yapamamaktadır. Elde edilen kazançların düşüklüğü ve düzensizliği, aile gelirlerinin azlığı ve dolayısıyla kadınların kazançlarının ailenin geçimi için çok önemli olması bu durumda etkilidir. Kadınların çoğunluğunun ailelerinde kendilerinin dışında aile bireylerinin (eş, baba, kardeş, çocuklar) çalışmasına rağmen, ailenin toplam geliri geçimlerini ancak sağlamaktadır. Ekonomi politikalarının yol açtığı yaşam koşullarının olumsuzluğu, geçim sıkıntısını daha da ağırlaştırmaktadır. Bu koşullarda kadının geliri tüm aile tarafından kullanılmaktadır. Mikro kredi uygulamasının asıl amacı olan kadınların girişimci, kendi hesabına çalışan olarak istihdama katılımlarını sağlama hedefinin gerçekleştirilmesi için kadınların kredi alarak yaptıkları işlerden kâr sağlamaları gereklidir. Ancak yaptıkları işlerden elde ettikleri kazançlar kârlı olduğu sürece, tasarruf yaparak işlerini devam ettirebilirler. Araştırmada ise kadınların çoğunun

⁸ Yiğitbaş-Akça’da yaptığı çalışmasında (2006) mikro kredi uygulamasının kadınlar için Diyarbakır’da sosyal güvenceye sahip istihdam olanakları yaratmadığını belirtmektedir.

geleneksel el işleri yaptıkları, bunlardan çok az kazançlar sağlayabildikleri, bu yüzden tasarruf yapamadıkları ortaya çıkmıştır. Yaptıkları işlerden tasarruf yapma imkânı olmayan bu kadınların kredi uygulaması ile girişimci kadınlar olarak istihdama katıldıklarını söylemek güçtür.

Ankete katılan kadınların %24,5'i gelirlerinin tamamını eşine/ailesine, %4,4'ü bir kısmını eşine/ailesine verdiğini söylemiştir. Kadınların %4,9'u kazancının tamamını kişisel ihtiyaçları için, %50,2'si ev harcamaları için, %16'sı çocuklarının giderleri için kullanmaktadır (Tablo 14).

Tablo 14. Mikro Kredi ile Yapılan İşten Sağlanan Kazancın Harcanma Durumu

Mikro kredi ile yaptığınız işten sağladığınız kazancınız ile ne yapıyorsunuz?	Frekans	Yüzde (%)
Tümünü eşime/aileme veririm	55	24,5
Bir kısmını eşime/aileme veririm	10	4,4
Tümünü kişisel ihtiyaçlarım için harcarım	11	4,9
Kendim ev harcamaları için kullanırım	113	50,2
Çocukların giderleri için kullanırım	36	16,0
TOPLAM	225	100

Bulgulara göre, kadınların önemli bir kısmı kazançlarının büyük çoğunluğunu ya kendisi ailesinin ev harcamaları için kullanmakta ya da eşine/aile büyüğüne (babasına) vermektedir. Kredinin kadınlara verilmesinin amacı da zaten kadınların gelirlerinin çoğunu daha çok aile geçimini, daha az kendi ihtiyaçlarını karşılaması yönünde kullanıyor olmalarındandır. Gulli'nin (1998) belirttiği gibi kadınlar aileye, erkekler işe yatırım yapmaktadırlar. Bu nedenle, kredinin kadınlara verilmesinin, kadın istihdamını artırmak amacıyla çok, yoksulluğu bir nebze de olsa hafifletme, katlanılabilir kılma amacına hizmet etmekte olduğu söylenebilir⁹. Kadınlar esas olarak aile için ek bir gelir sağlamak amacıyla, bir diğer ifadeyle ekonomik zorunlulukların baskısı ile kredi alıp, çalışma hayatına girmekte ve kazandıklarını kocaya, babaya teslim etme eğilimindedirler. Yerel toplulukta var olan toplumsal cinsiyet temelli iş bölümü ve ataerkil aile içi ilişkiler, kadın çalışsa da kazancını kullanmada özgürlük getirmemektedir. Kazanılan paranın erkeğe teslimi, ailede erkeğin karar verme durumunu sürdürmekte, erkek üstünlüğünü pekiştirmektedir.

Tokat'ta mikro kredi kullanan kadınların önemli bir kısmı yaptıkları işlerde sağlıkları elverdiği sürece çalışmaya devam edeceklerini belirtmişlerdir.

⁹ Adaman ve Bulut'da (2007) Diyarbakır'da uygulanan mikro kredi projesi ile ilgili yaptıkları çalışmalarında, sadece anaparaya erişimin yoksulluk sorununu çözemeyeceğini, en fazla yoksulluğun yansması olan sıkıntıları hafifletebileceğini ifade etmektedirler. Yine Yiğitbaş-Akça'da (2006) yaptığı çalışmada, mikro kredi uygulamasının yoksulluğu ancak dayanılabilir kılmakta olduğunu belirtmektedir.

Tablo 15. Mikro Kredi ile Yapılan İşte Ne Kadar Süre Çalışılacağı

Mikro kredi ile yaptığımız işte ne kadar süre çalışmayı düşünüyorsunuz?	Frekans	Yüzde (%)
Daha iyi bir iş bulana kadar	4	1,7
Çocukların eğitimi tamamlanana kadar	29	12,9
Emekli olana kadar	19	8,4
Eşim/babam izin verdiği sürece	44	19,6
Sağlığım elverdiği sürece	60	26,7
Uygulama sürdüğü müddetçe	36	16,0
Paraya ihtiyaç bitene kadar	33	14,7

Tablo 15'te görüldüğü gibi kadınların %1,7'si daha iyi bir iş bulana kadar, %2,9'u çocuklarının eğitimi tamamlanana kadar, %8,4'ü emekli olana kadar, %19,6'sı eşi/babası izin verdiği sürece, %26,7'si sağlık durumu elverdiği sürece, %16'sı uygulama devam ettiği sürece mikro kredi olarak yaptıkları işte çalışacaklarını belirtmişlerdir. Yaptıkları işte emekli olana kadar çalışma eğiliminde olanların azlığı, emekliliğin kadınlar için çok önemli bir güvence olarak önem taşımadığını göstermektedir. Kadınların çoğunun eşlerinden, babalarından dolayı sigortalı olmasının bu duruma etkisi büyüktür. Kadınların %1,7'si ise asgari ücretli, sigortalı bir iş bulana kadar çalışacaklarını belirtmişlerdir. Bu gruptaki kadınlar, çalışma koşulları iyi olan bir işyerinde emekli olana kadar çalışma isteklerini belirtmişlerdir. Sağlık durumu elverdiği sürece çalışacaklarını ifade eden kadınlar el işi, ekmek, kuşburnu gibi emek-yoğun işleri yapan kadınlardır. Evlerde yapılan bu işler, çocuk, hasta, yaşlı bakımı ve diğer ev işi faaliyetleriyle birlikte kadınları fiziksel olarak çok zorlamaktadır. Kadınların çoğu "*gözünü görene, eli tutana kadar*" iş yapmaya devam edeceklerini ifade etmiştir. Görüldüğü gibi kredi uygulaması ile istihdama katılmaya çalışan bu kadınlar, düşük eğitim düzeyiyle ancak ev işlerinin uzantısı sayılan fiziksel olarak onları zorlayan emek-yoğun işlerde istihdam olanağı bulabilmektedir. Bu nedenle de istihdama katılma ve bunu devam ettirme onlar için sağlık durumlarına bağlı bir konu haline gelmektedir. Kadınların çoğunluğu için (%63,2) istihdamda kalmayı sürdürme çocukların eğitimi tamamlanana kadar, eşi/babası izin verdiği sürece, uygulama devam ettiği sürece ya da paraya ihtiyaç bitene kadar yapılacak bir etkinlik olarak görülmektedir. Bu durum, uygulamanın kadın istihdamını artırma amacı ile pratikte yaşananlar arasındaki uyumsuzluğu göstermektedir.

Araştırma kapsamındaki kadınların %71,6'sı kendilerini çalışan kadın olarak görmemektedirler.

Tablo 16. Kadının Kendini Çalışan Kadın Olarak Görme Durumu

Kendinizi çalışan kadın olarak görüyor musunuz?	Frekans	Yüzde (%)
Evet	64	28,4
Hayır	161	71,6
TOPLAM	225	100

Onlar için çalışmak, ev dışında, örneğin bir fabrikada yapılan düzenli iş ya da kendilerine ait bir işyeri olması anlamına gelmektedir. El işi yapmak amaçlı kredi alan kadınlardan biri, bu durumu “*Kendimi çalışan olarak görmüyorum. Çünkü evin içinde yaptığım bir iş; aynen ev işi gibi evde yapılan bir iş bu*” şeklinde, bir diğeri ise “*Yaptığımız işler ev içinde, çalışan kadın ev dışına çıkan kadın demektir. Bizimkisi öyle dışarıda yapılan işler değil ki. Nasıl çalışan kadınız diyelim*” şeklinde ifade etmiştir. El işi, gıda üretimi yapan kadınların tamamı işi ev içinde yaptıkları ve kazançlarının da az olduğu için yapmakta oldukları işi çalışma olarak görmemekte, yaptıkları bu tür işleri, ev işinin bir uzantısı olarak görmektedirler. Bu bakış açısı, kadınların bu emek kullanım biçimleri ile istihdama katılsalar bile, emeklerinin ve aile geçimine yaptıkları katkıların görünmezliğine yol açmaktadır.

Araştırma kapsamında görüştüğümüz kadınların tamamı mikro kredi uygulamasından memnundur. Ancak Tablo 17’de görüldüğü gibi memnuniyet nedenlerinin başında, mikro kredinin yeni iş kurma ya da mevcut işlerini geliştirmelerini sağlaması değil, ihtiyaç halinde nakit para ihtiyaçlarını karşılaması (%95,6) gelmektedir. Kadınların %3,1’i (7 kadın) mevcut işlerini geliştirmelerini sağladığı, %1,3’ü (3 kadın) iş kurmalarını sağladığı için mikro kredi uygulamasından memnundur. Bu bulgu, kadınların mikro kredi alma nedenlerinin başında geçim sıkıntısı, çocukların eğitimi ve eşin isteği nedenleri geldiği (%66,7), mikro kredi uygulamasının asıl amacı olan yeni bir iş kurmak (%12,9) nedeninin ise düşük bir oranda kaldığı bulgusu ile de uyumludur. Görüldüğü gibi, kadınlara istihdam olanakları yaratma amacı taşıyan mikro kredi programı, uygulamada iş kurmak, mevcut işleri geliştirmek için değil, çoğunlukla geçim sıkıntısı içindeki ailelerin ihtiyaçlarının karşılanması için kullanılmaktadır.

Tablo 17. Mikro Kredi Uygulamasından Memnun Olma Nedenleri

Mikro kredi uygulamasından memnun olma nedenleriniz nedir?	Frekans	Yüzde (%)
Nakit para ihtiyacımızı kolayca karşılıyor	215	95,6
İş kurmamı sağladı	3	1,3
Mevcut işi geliştirmemi sağladı	7	3,1
TOPLAM	225	100

Ankete katılan kadınların %57,8’i verilen kredi miktarlarının iş kurmak ya da mevcut işi geliştirmek için yetersiz olmasını, %25,8’i taksitleri ödeme süresinin kısalığını (haftalık olmasından), %5,8’i yaptıkları ürünler için pazarlama sıkıntısının olmasını, %10,7’si kredi almaya koşul getirilmesini kredi uygulamasında yaşadıkları temel sorunlar olarak belirtmişlerdir. Mikro kredi uygulamasında sosyal kalkınma

kredisi olarak adlandırılan bir kredi uygulaması da başlatılmıştır. Bu kredi kapsamında, anlaşmalı firmalardan temin edilen temizlik/kozmetik malzemesi, kahve seti gibi ürünleri üyelere satmaları amacıyla verilmektedir. Kadınlar bu uygulamanın kendilerini çok zorladığını; ürünleri satamadıklarını; aldıkları krediye ek bir de kendilerine satmaları için verilen bu ürünler nedeniyle borçlandıklarını ve borç yüklerinin arttığını belirtmişlerdir. Yaşadıkları bu sıkıntıyı da, kredi almaya koşul getirilmesi şeklinde ifade etmişlerdir. Haftalık geri ödemenin sorun olduğunu belirten kadınlar, yaptıkları işlerden düzenli para kazanamadıklarını, hatta bazı zamanlar yaptıkları yiyecek ve giyecek ürünlerini hiç satamadıklarını, ellerine ödeme için hiç para geçmediğini, bu durumda kocadan ya da komşudan para almak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir. Kadınların belirttiği sorunlardan biri de, ürünlerini pazarlama ve satışını yapmada sıkıntı yaşamalarıdır. Bunun nedeni ise kadınların genelinin benzer geleneksel kadın becerilerinden oluşan işler yapması, piyasaya benzer ürünler sunuyor olmalarıdır (Adaman ve Bulut, 2007: 219). Bu tarz ürünler arz fazlası nedeniyle satılamamakta, satış olmayınca ele para geçmediği için de, kredinin geri ödenmesinde sıkıntılar yaşanmaktadır (KEİG, 2013: 5). Verilen kredilerden hizmet bedeli adı altında alınan ve piyasadaki bankalara göre yüksek olan faiz miktarı ise kadınlar tarafından sorun olarak dile getirilmemiştir. Zira yoksul kadın girişimciler için sermayeye erişim, çoğunlukla kredinin maliyetinden daha önemli olmaktadır (Simojonki, 2003).

Sonuç

Türkiye’de kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları çok düşüktür. Eğitim düzeyinin yetersizliği, ataerkil ilişkilerle örülü kültürel değerler ve toplumsal cinsiyet temelli işbölümü, küreselleşme sürecinde Türkiye’de uygulanan yapısal uyum programların getirdiği ekonomik politikaların etkileri, kadınların hem istihdama katılımının düşük olmasına hem de sosyal güvencesiz, düşük getirili işlerin olduğu korunmasız istihdama yönelmelerine neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de imalat sanayinin, hızla tarımdan kopmakta olan işgücüne istihdam sağlayamadığı, kamunun küçülmesi gerektiği inancının ve buna paralel olarak sosyal yardımların insanları tembelleştirdiği görüşünün yaygın olduğu günümüz ortamında, mikro kredi hem dünya genelinde hem de Türkiye’de yoksullukla mücadele (Buğra, 2007: 2) ve kadınları istihdama dahil etmede önemli bir yöntem olarak görülmektedir.

Tokat’ta yapılan alan araştırması ile, kadın istihdamını artırmada mikro kredi uygulamasının etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre kadının kredi almasında, öncelikle baba ya da kocanın istemlerinin belirleyiciliği baskındır. Kadının krediye erişimi kendi iradeleri, isteklerine göre değil ataerkil zihniyet kalıpları nedeniyle kocanın, babanın iznine göre gerçekleşmektedir. Kadınlar ekonomik koşulların zorlaması ile geçim sıkıntısı çeken ailelerin de baba, koca, ağabeyin kredi almalarına izin vermekten başka bir seçenekleri olmadığını

ifade etmişlerdir. Kredi alan kadınların yarısından fazlası evlidir. Bunda evli kadınların çocuk bakımı ve ev işleri nedeniyle eve bağımlılığı, aile ve toplum tarafından ev dışında çalışmalarının hoş karşılanmaması yönündeki kültürel değerler etkilidir.

Evli kadınlar kredi uygulaması ile ev dışına çıkmadan piyasada satmak amacıyla yiyecek ve giyecek ürünlerini üretmektedir. Yapısal uyum programlarının yoksullaştırıcı olumsuz etkilerini azaltmak için, kadınlar ev içi üretimle aile bütçesine katkıda bulunarak ailenin refah düzeyini biraz olsun iyileştirmeye çalışmaktadır. Kadınların mikro kredi alma nedenlerinin başında geçim sıkıntısı gelmekte olup, mikro kredi uygulamasının asıl amacı olan yeni bir iş kurmak ya da mevcut işi geliştirmek nedeni ise düşük bir orandadır. Bulgular, kadınlara verilen kredi miktarlarının çok az miktarlarda olduğunu göstermektedir. Kadınların aldıkları bu düşük miktardaki kredi paralarıyla, yapabilecekleri işlerde son derece kısıtlıdır. Kadınlar tarafından yapılan işler çoğunlukla; ev içi rollerinin devamı olan yiyecek ve giyecek yapma işleridir. Kadınların kendileri dışında, işlerinde eleman çalıştırarak, dolaylı yoldan istihdama katkıları çok azdır. Kadınların ağırlıklı olarak ayda ortalama 500 TL'nin altında bir kazanç elde etmeleri, yapılan işlerden elde edilen kazançların çok düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyleri çok düşük olan, herhangi bir iş deneyimleri olmayan kadınlar ancak sahip oldukları becerilerden yola çıkarak, el işi, yiyecek yapımı gibi işlerden gelir sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu işler ise düşük getirili işlerdir. Alınan kredilerin, kredi ile yapılan işlerden kazanılan paranın erkeğe teslimi, ailede erkeğin karar verme durumunu sürdürmekte, erkek üstünlüğünü pekiştirmektedir.

Araştırma kapsamındaki kadınların çoğu kendilerini çalışan kadın olarak görmemekte, yaptıkları işleri, ev işinin bir uzantısı olarak görmektedirler. Bu bakış açısı, kadınların bu emek kullanım biçimleri ile istihdama katılsalar bile, emeklerinin ve aile geçimine yaptıkları katkıların görünmezliğine yol açmaktadır. Kadınların çoğunluğunun sosyal güvencesi yoktur. Mikro kredi alan kadınlar korunmasız istihdam biçimlerinde düşük geliri işlerde, kayıt dışı çalışmaktadırlar.

Araştırma bulguları, kredi sağlayarak yoksul durumdaki kadınların gelir getirici işlere sahip olabilmesi ve bu yolla istihdama katılımlarının sağlanmasını hedefleyen mikro kredinin Tokat uygulamasında, bu amacı gerçekleştirmede etkin bir yöntem olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Araştırmada mikro kredinin kadınlar tarafından iş kurmaktan daha çok, çocuklarının eğitim giderlerini karşılamak, çocuklarına düğün yapmak, eşin borçlarını ödemek, ev kirasını ödemek, eve eşya almak gibi amaçlarla kullanıldığı tespit edilmiştir. Geçim sıkıntısı içinde olan ailelerde kredi, tüketim ve acil ihtiyaçlar için kullanılmakta, üretim ve yatırıma yönelik kullanılmamaktadır. Kredi, bu haliyle, iş kurma ya da işi geliştirme kredisi değil de, ailelerin ihtiyaçları için kullanılan bir çeşit tüketici kredisine dönüşmüştür. Kadınların çoğu 2008'den beri kredi almasına rağmen, ne mevcut işlerini geliştirebilmişler ne de yeni işler kurmuşlardır. Kredi almadan önce kadınların çoğunun el işi (dantel örme şal, patık, iğne oyası yapımı gibi işler) ya da ev işlerinde

(gündelikçilik, çocuk bakıcılığı, apartmanlarda merdiven temizliği gibi işler) çalıştıklarını ve kredi aldıktan sonra da bu işleri yapmaya devam ettiklerini belirtmeleri dikkat çekici bir noktadır. Kredi ile yapılan işlerin niteliği değişmemekte, yapılan bu iş çeşitleriyle de mikro kredinin kadınların iş olanaklarını arttırarak ekonomik hayatta (istihdamda) yer alma şanslarının genişlemesini sağlamamaktadır.

Kadınlar iş kurmak ya da mevcut işi geliştirmek amacıyla mikro kredi almak istediklerini söyledikleri için, uygulamada kredi alan kadınların tamamı kayıtlarda istihdama katılmış kadınlar olarak görünmektedir. Araştırma bulgularına göre ise, bu kadınların çok azı iş kurmakta ya da mevcut işini geliştirerek para kazanmaktadır. Yaptıkları işler ise toplumsal cinsiyet temelli işbölümündeki görevlerine uygun, evden dışarı çıkmadan yapılan, ev içi rollerinin uzantısı sayılan işler olmaktadır. Bu şekilde kadının istihdama katılımında büyük engel oluşturan toplumsal cinsiyet rolleri de sürdürülmektedir. Bunun gibi, eğitimin önemi göz ardı edilerek, kadın istihdamının arttırılması mücadelesi sadece sermayeye (krediye) erişim boyutuna indirgenmiş olmakta, uygulanan yapısal uyum programlarının getirdiği istihdam yaratmayan büyüme ortamında, düşük eğitilmiş kadınların aldıkları cüzi kredilerle kendi istihdamlarını kendilerinin yaratması beklenmektedir. Kadınların istihdama sınırlı katılımı ve erkeklere göre ikincil konumunu yaratan sosyo-demografik, sosyo-kültürel ve ekonomik faktörlerin tüm olumsuz etkilerini özünde taşıyan mikro kredi uygulaması; kadınların istihdama katılmasında, onların ev içi iş yüklerine ek bir de parasal borç yükünü arttırmakta, sosyal güvencesiz, düşük gelirli işlerin yapıldığı korunmasız istihdamdaki yerlerini pekiştirmektedir. Bu haliyle mikro kredi uygulamasının kadın istihdamının niceliği ve niteliğini arttırma yönünde katkı yaptığını söylemek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

- Adaman, F. ve Bulut, T. (2007) **Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umud Hikâyeleri Mikrokredi Maceraları**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Acker, J. (2004) "Gender, Capitalism and Globalisation", **Critical Sociology**, 30(1), 17-41.
- Ahmed, S.M.; Chowdhury, M. ve Bhuiya, A. (2001) "Micro-Credi and Emotional Well-Being: Experience of Poor Rural Women from Malta, Bangladesh", **World Development**, 29(11), 1957-1966.
- Ali, I ve Hatta, Z.A.(2012) "Women's Empowerment or Disempowerment through Microfinance: Evidence from Bangladesh", **Asian Social Work and Policy Review**, 6, 111-121.
- Altunışık, R.; R. Coşkun; S. Bayraktaroğlu ve E. Yıldırım (2012) **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, geliştirilmiş 7. baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Beneria, L. (2003) "Paid and Unpaid Labour: Meanings and Debates", **Gender, Development and Globalization: Economics As If All People Mattered** içinde, 131-160.
- Beneria, L. (1999) "Structural Adjustment Policies", Janice Peterson, J. ve Lewis, M. (der.) **The Elgar Companion to Feminist Economics** içinde, Edward Elgar Publishing.
- Buğra, A. (2007) "Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikrokredi: Acıklı Bir Hikaye", **B.Ü Sosyal Politika Forumu Bülten**, 2, 1-4.
- Bulutay, T. (2002) **Kadın İstihdamı**, Yayın No: 2595, Ankara: DİE,
- Buvinic, M. (1997) "Women in Poverty: A New Global Underclass", **Foreign Policy**, 108, 38-54.
- Çağatay, N. ve Berik, G. (1994) "What Has Export- Oriented Manufacturing Meant For Turkish Women", Sparr, P. (der.) **Mortgaging Women's Lives, Feminist Critiques of Structural Adjustment** içinde, New York: Zed Press.
- Chen, M.; Vanek, J.; Lund, F.; Heintz, J.; Jhabvala, R. ve Bonner, C. (2005) *Progress of the World's Women 2005: Women, Work and Poverty*, Unifem, http://www.unifem.org/attachments/products/PoWW2005_eng.pdf
- Chowdhury, M.; Ghosh, D ve Wright, R. A. (2005) "The Impact of Mico-Credit on Poverty: Evidence from Bangladesh", **Progress in Development Studies** 5, (2005/4, Edward Arnold Pulishers Ltd.): 298-309
- Dayıoğlu, M. ve Kasnaoğlu, Z. (1997) "Kentsel Kesimde Kadın ve Erkeklerin İşgücüne Katılımları ve Kazanç Farklılıkları", **ODTÜ Gelişim Dergisi**, 24(3), 329-361.
- Demirel, A.; Bilgin, Z. K.; Kocaman, M. vd. (1999) **Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi**, Ankara: KSSGM.
- Ecevit, Y. (1998) "Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler", Özbay, F. (der.) **Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler: Türkiye Örneği** içinde, İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı.

- Ecevit, Y. (2008) “İşgücüne Katılım ve İstihdam”, **Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri**, TÜSİAD, İstanbul.
- EUROSTAT (2014) **AB Kadın İşgücü Verileri**, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, (03.02.2015).
- Eyüboğlu, A.; Özar, Ş. ve Tanrıöver H. T. (2000) **Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları**, Ankara:KSSGM.
- Gulli, H. (1998) **Microfinance and Poverty: Questioning the Conventional Wisdom**, Washington DC: Inter American Development Bank.
- Gülçubuk, B. (2004) “Uluslararası Tarım Politikalarının Türkiye’de Kırsal Yoksulluk Üzerine Etkileri”, **Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi**, 16-18 Eylül, Tokat.
- Gülçubuk, B.; Şengül, H.; Aluftekin, N.; Kızılaslan, N. ve Kılıç M. (2005) “Tarımda İstihdam, Sosyal Güvenlik Uygulamaları ve Kırsal Yoksulluk”, **Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi**, 3-7 Ocak, Ankara.
- Güneş, F. (2014) “Yoksullukla Başa Çıkma Stratejileri, Kaynakların Yoksulluğu mu?”, (Der. Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan ve Duygu Alptekin), **Yoksulluk ve Kadın** içinde, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Günlük-Şenesen, G. ve Akduran, Ö. (2005) “Özelleştirmeye Toplumsal Cinsiyet Farkındalığı ile Bakmak: Kadın Tütün İşçileri”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Sayı: 47, Türkün Öncel’e Armağan, İstanbul.
- ILO (2009) *Global Employment Trends for Women Report*, <http://www.ilo.org/public/employment/download/pdf>
- Isserles, R. G. (2003) “Micro Credit: The Rhetoric of Empowerment, the Reality of Development as Usual”, **Women’s Studies Quarterly**, 31 (3/4), 38-57.
- IYOM (2005) “*What are the Objectives of the International Year of Microcredit?*”, <http://www.yearofmicrocredit.org> (18.09.2014).
- Kabeer, N. (2001) “Conflicts over Credit: Re-Evaluating the Empowerment Potential of Loans to Women in Rural Bangladesh”, **World Development**, 29(1), 63-84.
- Karim, L. (2008) “Demystifying Micro-Credit: The Grameen Bank, NGOs and Neoliberalism in Bangladesh”, **Cultural Dynamics**, 20(1), Sage Publications, 5-29.
- KEİG (2009) **Türkiye’de Kadın Emeği ve İstihdamı Sorun Alanları ve Politika Önerileri**, İstanbul: KEİG Yayınları.
- KEİG (2013) *Ekonomiye Kadın Gücü Sosyal Sorumluluk Projesinin Mikro Kredi Kullanan Kadınlar Açısından Değerlendirilmesi*, http://www.keig.org/content/.../Ocak202013-mikrokredi_%20keig.pdf (15.10.2014).

- Khandker, S. R; Samad, H.A. ve Khan, H.Z. (1998) “Income and Employment Effects of Micro-Credit Programmes”, **The Journal of Development Studies**, 35(2), 96-124.
- KSGM (2008) **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı**, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayını.
- Lordoğlu, K. (2006) **Türkiye İşgücü Piyasaları: Durum Raporu**, İstanbul: Mart Matbaacılık, Yayın No: 56.
- Mayoux, L. (2005) “Women’s Empowerment Through Sustainable Microfinance: Rethinking Best Practice Discussion Draft”, <http://www.genfinance.net> (05.05.2014).
- Metin, B. (2013) **Türkiye’de 2000 Sonrası Dönemde Uygulanan Ekonomik ve Sosyal Politikalar Temelinde Yoksulluk Sorunu: Ankara’da Uygulamalı Bir Araştırma**, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No:39.
- Moghadam, V. M. (2005) *The Feminization of Poverty and Women’s Human Rights*, <http://www.unesco.org/shs/gender> (15.05.2014).
- Önder, N. (2013) “Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü”, **ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi**, 1(1), 35-61.
- Özar, Ş. (2005) **GAP Bölgesi’nde Kadın Girişimciliği**, GAP-GİDEM Yayınları, Ankara.
- Özyeğin, G. (2005) **Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri** (Çev. Suğra Öncü), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sallan-Gül, S.; Alican Şen A. ve Kaya E. (2014) “Toplumsal Cinsiyet Boyutundan Türkiye’de Eğitim ve Yoksulluk İlişkisi”, (Der. Abdullah Topçuoğlu, Gamze Aksan ve Duygu Alptekin) **Yoksulluk ve Kadın** içinde, İstanbul: Ayrintı Yayınları.
- Savcı, İ. (2000) “Veri Girişi İşinde Çalışan Kadınlar: İş ve İş Dışı Deneyimler”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 55(4), 143-169.
- Simojoki, H.K. (2003) *Empowering Credit-more than just Money; the Socio-economic Impact of Micro-finance on Women in Nairobi*, <http://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/pdf>
- Standing, G. (1989) “Global Feminization Through Flexible Labour”, **Word Development**, 17(7), 1077-1095.
- Şener, Ü. (2009) **Kadın Yoksulluğu**, TEPAV, <http://www.tepav.org.tr> (07.09.2014).
- Şenyapılı, T. (1981) *A New Component in Metropolitan Areas: The Gecekondu Women*, Abandan-Unat, N. ve Kandiyoti, D. (der.) **Women in Turkish Society** içinde, Leiden: E. J. Brill.
- TÜİK (2014) **Hanehalkı İşgücü İstatistikleri Dönemsel Sonuçları**, <http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?> (23.02.2015).
- Toksöz, G. ve Erdoğan, S. (1998) **Sendikacı Kadın Kimliği**, Ankara: İmge Yayınevi.

- Toksöz, G. (2004) “Sayımız Çok Az: Sendikalarda Kadınlar”, Balkan, N. ve Savran, S. (der.) **Neoliberalizmin Tahribatı** içinde, İstanbul: Metis Yayınevi.
- Toksöz, G. (2007) **Türkiye’de Kadın İstihdamının Durumu**, Ankara: ILO.
- Toksöz, G. (2009) **Kriz Koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgücü Piyasaları**, Ankara: ILO.
- Uçar, C. (2011) Kadın Yoksulluğu ile Mücadelede Sosyal Politika Araçları ve Etkinlikleri, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara
- Yiğitbaş-Akça, B. (2006) “Mucizenin Adı Mikrokredi Olabilir Mi?”, **İktisat Dergisi**, 469,31-39.
- Yunus, M. (2003) **Yoksulluğun Bulunmadığı Bir Dünyaya Doğru** (çev. G. Şen), İstanbul: Doğan Kitap.
- Çeşitli Tarihlerde Çevrimiçi: bekâr
<http://www.tgmp.net>
<http://www.disk.org.tr>
<http://www.tuik.gov.tr>

